

TIJORAT BANKLARI DEPOZIT OPERATSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Axmadjonov Muxriddin

Andijon Davlat Texnika instituti

Bank ishi va auditi yo'nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu tezisda bank amaliyoti holati tahlil qilingan. Banklarda maqsadlarni amalga oshirish uchun qo'yilgan pul mablag'larini qo'yilmalarga jalb qilish operatsiyalari depozit operatsiyalari deyiladi. Depozitlar faqatgina omonatchiga emas, shu bilan birga bankga ham manfaatli hisoblanadi. Depozitlar omonatchilar tomonidan qo'yilgan yoki operatsiyalar jarayonida bank hisobvarag'ida ma'lum vaqitgacha saqlanadigan mablag'lar hisobidan shakllantiriladi. Xalqaro bank amaliyotida depozitlar deyilganda moliya-kredit yoki bank muassasalariga saqlash uchun berilgan qimmatli qog'ozlar yoki pul mablag'lari tushuniladi. Tijorat banklari tomonidan jalb qilingan depozitlar orqali bankning ssuda kapitali shakllanadi va bundan tijorat banklari turli shakldagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni qulay shartlar asosida kreditlash imkoniyatlarini kengaytiradilar.

Kalit so'zlar: Bank, bank-moliya tizimi, kapitallashuv, resurs, depozit, kredit, reyting, omonat, mijoz, operatsiya, mablag', omillar, sub'ekt.

Kirish. Tijorat banklarining iqtisodiyotdagi vaqtincha bo'sh pul mablag'larini yetarli darajada jalb etishi va ushbu mablag'larni samarali joylashtirishni boshqarish hozirgi kunda ularning muhim hamda asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Buning asosiy sababi, O'zbekistonda bozor munosabatlarining tobora chuqurlashuvi va iqtisodiyotning yanada erkinlashtirilishi natijasida tijorat banklari o'rtasida resurslarga bo'lgan talabning yanada kuchayganligidadir. Natijada, banklarning arzon va muddati jihatdan uzun mablag'larga bo'lgan ehtiyojining ortib borishi ushbu mablag'larni shakllantirish va ularni samarali boshqarish muhim masalalardan biri ekanligini ko'rsatib bermoqda. Mazkur holat mamlakat miqyosida mavjud bo'lgan vaqtincha bo'sh pul mablag'larni banklar o'rtasida taqsimlashda va moliya bozorlaridan qo'shimcha resurslarni jalb etishda banklar o'rtasidagi erkin raqobatni kuchayishiga ijobiy samara ko'rsatmoqda [1,2].

Xalqaro bank amaliyotidan hamda qisqa davrdagi bozor munosabatlari sharoitida orttirilgan bank tajribasidan ma'lumki, tijorat banklarining asosiy resurs bazasi ularning depozitli resurslari hisobidan shakllantiriladi. Tijorat banklari tomonidan puxta ishlangan depozit siyosati orqalibarqaror pul mablag'larni jalb qilish banklar resurs bazasining oshishiga, bu esa, o'z navbatida, banklarning kredit berish amaliyotida resurs yetishmasligi muammosining oldini oladi [3].

Hozirgi kunda tijorat banklarini barqaror resurs manbasi sifatida depozit sertifikatlarini misol qilishimiz mumkin. Tijorat banklari tomonidan chiqarilgan depozit va jamg'arma sertifikatlar 2024 yil 1- yanvar holatiga 297, 396 mlrd tashkil etgan bo'lsa 2025 yil 1-oktyabr holatiga tijorat banklari tomonidan muomalaga chiqarilgan va joylashtirilgan depozit hamda jamg'arma sertifikatlar 371 452,96 mlrdga yetgan. Shundan jismoniy shaxslar depozitlari — 144 094,6 mlrd so'm (38,8 %); Yuridik shaxslar depozitlari — 227 358,36 mlrd so'm (61,2 %). Bu davr oralig'ida depozitlar hajmi taxminan 53 foizga o'sgan. Bu raqamlar shuni ko'rsatadiki, korxona va tashkilotlarning bankdagi omonatlari hanuz bank resurslarining asosiy qismini tashkil etadi [4] (1- 2 – jadvalda ilova qilingan).

1-jadval

Tijorat banklarining kredit va depozitlar to'g'risida 2024-yil 1-dekabr holatiga ma'lumot							
mlrd. so'm							
№	Bank nomi	Jami kreditlar	shundan		Jami depozitlar	shundan	
			jismoniy shaxslar	yuridik shaxslar		jismoniy shaxslar	yuridik shaxslar
Jami		525 887	175 350	350 536	297 396	112 469	184 926
Davlat ulushi mavjud banklar		363 939	91 393	272 545	150 648	48 457	102 191
1	O'zmilliybank	107 289	17 732	89 556	37 844	11 652	26 193
2	O'zsanoatqurilishbank	63 996	9 829	54 167	18 834	6 022	12 812
3	Agrobank	59 641	8 973	50 669	18 885	8 675	10 209
4	Asaka bank	38 206	9 043	29 163	15 483	6 693	8 790
5	Xalq banki	30 045	20 972	9 073	23 926	4 552	19 374
6	Biznesni rivojlantirish banki	22 696	11 496	11 200	10 573	1 981	8 592
7	Mikrokreditbank	17 703	7 149	10 555	7 396	2 382	5 015
8	Turon bank	12 501	2 220	10 281	5 169	1 850	3 319
9	Aloqa bank	11 862	3 979	7 883	12 538	4 651	7 888

2-jadval

Tijorat banklarining kredit va depozitlar to'g'risida
2025-yil 1-oktabr holatiga ma'lumot

mlrd. so'm

No	Bank nomi	Jami kreditlar	shundan		Jami depozitlar	shundan	
			jismoniy shaxslar	yuridik shaxslar		jismoniy shaxslar	yuridik shaxslar
Jami		582 211	208 642	373 569	371 453	144 095	227 358
Davlat ulushi mavjud banklar		394 906	109 946	284 960	194 166	65 143	129 023
1	O'zmilliybank	104 827	21 218	83 609	49 235	14 659	34 576
2	Agrobank	77 031	13 932	63 099	28 856	13 092	15 765
3	O'zsanoatqurilishbank	66 588	10 053	56 535	26 877	8 775	18 102
4	Asaka bank	40 401	11 707	28 694	18 974	8 034	10 939
5	Xalq banki	31 508	22 858	8 650	25 645	5 994	19 651
6	Biznesni rivojlantirish banki	23 737	13 336	10 401	13 720	3 463	10 257
7	Mikrokreditbank	20 040	8 344	11 696	9 068	2 937	6 131
8	Aloqa bank	17 001	5 314	11 687	15 410	5 802	9 608
9	Turon bank	13 773	3 185	10 588	6 381	2 388	3 993

Tijorat banklari tomonidan depozit sertifikatlarini muomalaga chiqarish ijobiy holat bo'lib, ular aniq muddatga chiqariladi va ushbu muddat davomida tijorat banklari uchun barqaror resurs sifatida xizmat qiladi. Tijorat banklari tomonidan muomalaga chiqarilgan depozit sertifikatlarining mijoz uchun afzalligi shundan iboratki, mijoz tomonidan bankka qo'yilgan mablag'ni mazkur bankning istalgan filialidan sertifikatning muddati kelgandan so'ng olish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, depozit sertifikatlari chiqarish orqali jalb qilingan mablag'lar majburiy zaxiraga tortilmaydi [6].

Shu bilan birga so'ngi yillarda jahonda siyosiy o'zgarishlar davlatlararo o'zaro nizolar natijasida istalgan valyutaning qadrsizlashuvi tezlashgan. Buning ham albatta yechimi sifatida ya'ni insonlar o'z mablag'larini ma'lum bir valyutada saqlashni yoki ma'lum bir valyutada depozitga bankga qo'yishga o'ylanishi tabiiy hol. Yangi yechim sifatida yurtimiz tijorat banklari bir qator ishlarni, g'oyalarni ilgari surishgan. Hususan 2025-yil 19-maydan boshlab O'zbekiston Milliy banki yangi investitsiya mahsuloti – "Oltin omonat"ni ishga tushirdi.

"Oltin omonat" - bu oltin sotib olish uchun maxsus bank hisobraqami bo'lib, oddiy bank omonatlariga o'xshaydi, biroq unda pul mablag'lari o'rniga naqdsiz ko'rinishdagi oltin saqlanadi va uning miqdori grammlarda ifodalanadi. Mijozga bank qutichasini ochish va unga to'lov qilish zarurati yo'q. "Oltin omonat" orqali oltinda sarmoya saqlash, chet el valyutasida ochilgan hisobraqamlar orqali chet el valyutasida sarmoya saqlashga o'xshaydi, ammo oltin inflyatsiya va valyuta tebranishlariga chidamli va barqaror aktiv hisoblanadi [7].

Rivojlangan davlatlarda, xususan, AQSh tijorat banklari tomonidan muomalaga chiqarilayotgan depozit sertifikatlarining asosiy qismi 3 yildan ortiq muddatga chiqarilib, ushbu sertifikatlar ikkilamchi bozorda erkin muomalada bo'ladi. Shuningdek, mazkur sertifikatlar FDIC (Depozitlarni sug'urtalash Federal Korporatsiyasi) tomonidan sug'urtalanadi [8].

Bundan tashqari, depozit sertifikatlari bo'yicha to'lanayotgan foizlarning miqdori inflyatsiya darajasidan ancha yuqori. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar yoki har qanday jismoniy shaxs o'z aktivlarini yuqori darajada daromad keltiruvchi sohaga yo'naltirishga intiladi.

Shu sababli, sertifikatlarni emissiya jihatidan qulay joylashtirishni ta'minlash uchun banklar quyidagilarni hisobga olishlari kerak:

- investor uchun jozibador foiz stavkasi;
- omonatchilar uchun qulay bo'lgan sertifikat qiymatlari, shu jumladan minimal nominal qiymat;
- chiqarilishning standart shartlari (bir necha turdagi nominal va qulaymuddat);
- nominal va hisoblangan foizlarni to'lashning ishonchli kafolatlari;

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda bank tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida bank tizimiga aholi va xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning ishonchi ortib borayotgan bo‘lsada, banklar tomonidan jalb qilingan depozitlarga to‘lanayotgan foizlarning darajasi inflyatsion daromadning yuqoriligi sababli o‘z jozibadorligini yo‘qotib qo‘ymoqda. [9] Mamlakatimizda jami depozitlarning yuqori salmog‘i davlat banklari hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. O‘z navbatida depozit sertifikatlari banklar uchun barqaror va qulay vosita hisoblanadi. Bank kapitali tarkibida davlat ulushi yuqori bo‘lgan tijorat banklari tomonidan uzoq muddatli depozit sertifikatlari chiqarish va ularga to‘lanayotgan foizlar barqarorligini ta‘minlash orqali bank tizimi depozit bazasini mustahkamlashga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati;

1. Abdullaeva Sh.Z. Bank ishi. Darslik. -T.: TMI, Iqtisod-Moliya, 2017 yil, 732b.
2. Omonov A.A. Tijorat banklarining resurslarini samarali boshqarish masalalari. Iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati, –T.: BMA, 2008. 11 b.
3. Xalqaro bank ishi va Moliya. TDIU Bank ishi kafedrası, I.f,n Tojiyev R.R. Toshkent 2023. 42 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Bankining Tijorat banklari kredit va depozitlar to‘g‘risida 2024-yil 1-yanvar holatiga ma'lumot
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Bankining Tijorat banklari kredit va depozitlar to‘g‘risida 2025-yil 1- oktyabr holatiga ma'lumot.
6. **“Bank ishi”** (muallif: A.V. Vahobov, S.S. G‘ulomov, Sh.X. Abdug‘aniyev) — Toshkent, “Iqtisodiyot”, 2020.
7. O‘zmilliy Bank Rasmiy Sayiti “Oltin Omonat” to‘g‘risiyadgi axborotnomasi.
8. AQSh va xalqaro bank tizimining asoslari, FDIC, depozit sug‘urtasi, pul bozori va monetar siyosat. **Nashr:** 12th Edition, Pearson, 2022.
9. Pul, kredit va banklar (Rashidov O.Yu., Toymuhamedov I.R., Alimov I.I., Tojiev R.R.) — pul-kredit tizimi nazariyasi,